

Aleksandra Lewandowska

ORCID: 0000-0003-3284-0816

Uniwersytet Wrocławski

<https://doi.org/10.19195/1733-5779.41.6>

Strategiczna litygacja jako miecz obosieczny — prawa reprodukcyjne w czasach populizmu w Polsce

JEL Classification: K30, K38, K39, K41

Słowa kluczowe: populizm, strategiczna litygacja, prawa kobiet, prawa człowieka, prawa reprodukcyjne, sprawiedliwość społeczna

Keywords: populism, strategic litigation, women's rights, human rights, reproductive rights, social justice

Abstrakt: Artykuł jest analizą relacji istniejącej pomiędzy działaniami populistów w Polsce a prawami kobiet oraz miejscem strategicznej litygacji w tej relacji. Autorka rozpoczyna od charakterystyki populizmu, by następnie zbadać, czy jego cechy występują w polityce partii Prawo i Sprawiedliwość. Następnie bada wizerunek kobiety promowany przez partię, a tym samym stosunek partii do praw kobiet, by ostatecznie odnieść się do ograniczeń tych praw, jakie nastąpiły w Polsce po 2015 roku. Głównym elementem zmian podlegającym analizie jest orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 2020 roku. W toku tej analizy powstaje wniosek, że populiści wprowadzają wybiórczą ochronę praw, opartą na stworzonym przez nich systemie wartości, a orzecznictwo Trybunału służy jako strategiczna litygacja. I to za jej pomocą wprowadzone zostały istotne zmiany w prawach kobiet, a dokładniej — ograniczenia ich autonomii cielesnej.

Strategic litigation as a double-edged sword: Reproductive rights in times of populism in Poland

Abstract: The article analyzes the relationship between Polish populists (the ruling party), women's rights, and the place of strategic litigation in this duo. The author first characterizes populism to determine whether its features appear in the politics of the Law and Justice party. Then the author examines the image of women promoted by the party, and thus the party's attitude towards women's rights, in order to finally refer to the limitations of these rights that occurred in Poland after 2015, with the main element of the analysis being the ruling of the Constitutional Court in 2020. The conclusion is that populists introduce a selective protection of rights, based on the value system they have created, and the jurisprudence of the Court serves as a strategic litigation. And it was through that litigation that significant changes were introduced in women's rights, that is, more precisely, restrictions on their bodily autonomy.

Wprowadzenie

W ciągu ostatnich pięciu lat prawa reprodukcyjne Polek stały się przedmiotem powszechnej dyskusji parlamentarnej i społecznej. Przedstawiony zaś w 2016 roku projekt ustawy Stop Aborcji¹ zapoczątkował serię sprzeciwów ze strony części społeczeństwa oraz pobudził międzynarodowe zainteresowanie stanem praworządności w Polsce. Postulowane wówczas zmiany stopniowo zaczęły wpływać na ograniczenie praw reprodukcyjnych. Apogeum zaś wspomnianych przemian stało się orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego (dalej: TK) wydane w 2020 roku. Warto zauważyć, że orzeczenie zapadło w czasie pandemii COVID-19, co znacznie utrudniło możliwość publicznego wyrażenia przejawu dezaprobaty obywatelskiej (nałożone obostrzenia uniemożliwiały organizację publicznych zgromadzeń). W związku z tym wprowadzenie wówczas tak znaczących zmian w prawie jak ograniczenie praw reprodukcyjnych sugeruje, że okres pandemii został niejako wykorzystany w celach politycznych.

Transformacja po 2015 przypominała w swej formie tak zwaną populistyczną politykę praw człowieka, polegającą na dyskryminującej redystrybucji praw człowieka przez swoistą ich redefinicję. Tak prowadzona polityka — charakterystyczna dla populizmu² — jest pośrednim efektem międzynarodowego kryzysu wiarygodności demokracji liberalnej³. Kryzys ten wywołany został niejako zaprzestaniem realizowania przez demokrację własnych postulatów i powiększaniem skali nierówności społecznej⁴. W związku z tym zadać można pytanie, czy w Polsce obecnie rządzą populiści i czy orzeczenie TK miało postać charakterystycznej dla populistów strategicznej litygacji.

Celem rozważań w niniejszym artykule jest analiza pojęcia populizmu i ustalenie, czy zjawisko to występuje na polskiej scenie politycznej, a następnie zadanie pytania o rzeczywisty wpływ populizmu na prawa reprodukcyjne w Polsce i miejsce strategicznej litygacji w tym procesie. Kontekstem omawianego przypadku są wydarzenia po 2015 roku oraz orzeczenie TK o sygn. K 1/20 z dnia 22 października 2020 roku.

¹ Obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 7 stycznia 1993 roku o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku — Kodeks karny. We wrześniu 2021 roku projekt ponownie trafił do Sejmu, został jednak odrzucony podczas pierwszego czytania.

² Populizm rozumiany jest przy tym jako pewna postawa partii politycznych skutkująca częściowym wykluczeniem niektórych obywateli, a uzewnętrzniona w dyskryminującej retoryce oraz pośrednim ograniczeniu praw mniejszości.

³ A. Ciążęła, *Czy tylko demagogia? Intelktualne i edukacyjne konteksty sukcesów prawicowego populizmu w Europie i USA*, [w:] *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017, s. 36.

⁴ *Ibidem*.

Czym jest populizm?

Jak wskazuje C. Mudde, powszechne rozumienie populizmu jest często zbyt uproszczone przez przypisywanie mu nadmiernego ładunku emocjonalnego⁵. Postrzegany jest on jako „frustracja czy „gniew”⁶ i tym samym zbyt „frywolnie” używany w politycznej debacie jako czynnik mający zdyskredytować oponenta. Jednocześnie nie istnieje jedna konkretna definicja populizmu, bo wciąż zmienia się on niczym kameleon⁷. W związku z taką niedookreślonością tego pojęcia wszelkie rozważania na temat populizmu w Polsce należy rozpocząć od klaryfikacji terminologicznej.

Populizm wyrasta na schematach demokratycznych⁸. Populiści reprezentują bowiem suwerena, wywodzą swoje umocowanie z narzędzia demokracji — wyborów. Cechy, które odróżniają jednak populizm od demokracji, to określona demagogia i oportunizm⁹.

Rozkładając populizm na czynniki pierwsze, można w zasadzie zauważyć, że opiera się on na trzech filarach: micie „narodu”, krytyce „elit”, oraz deklarowaniu monopolu na reprezentację „narodu”¹⁰. Populizm wyrasta na kanwie nierówności społeczno-ekonomicznych, czyli odwiecznego konfliktu „o równość”, o jakiej mówił już w kontekście demokracji Arystoteles¹¹. Paradoksalnie prowadzi jednak nie do wyrównania, a jedynie przesunięcia szali na skali nierówności i wykluczenia części społeczeństwa. Populiści w swojej retoryce często operują pojęciami „naród”, „lud”, „rodacy” itp. i wskazują, że to właśnie w jego imieniu i na jego korzyść działają. Cudzysłów, w którym pojawia się wspomniane pojęcie narodu, jest jednak nieprzypadkowy, a synonimiczne traktowanie „narodu” i ogółu obywateli jest błędne. Jak słusznie bowiem wskazuje J.-W. Müller, nie wszyscy należą do wspomnianego „narodu”¹² i to sami populiści selekcionują i wybierają grupę, którą chcą reprezentować. Populiści kreują swego rodzaju sztuczną dychotomię społeczną polegającą na rozgraniczeniu tych, których reprezentują, i tych, którzy stanowią przeszkodę. Oś podziału zaś w tak powstałym układzie stanowią wartości, które reprezentuje dana partia populistyczna. Najprościej mówiąc: o przyna-

⁵ C. Mudde, *Populistyczny Zeitgeist*, [w:] *Populizm*, red. O. Wysocka, Warszawa 2010, s. 340.

⁶ W.A. Galston, *The Populist Challenge to Liberal Democracy*, „Journal of Democracy” 29, 2018, nr 2, s. 11.

⁷ M. Stambulski, *Populizm a konstytucjonalizm*, [w:] *Nowy konstytucjonalizm, Polityczność, tożsamość, sfera publiczna*, red. A. Czarnota, M. Paździora, M. Stambulski, Warszawa 2021, s. 58.

⁸ Powstanie populizmu wynika w zasadzie z struktury demokracji, która co prawda, opiera się na wolnościach, literze prawa, ale i woli większości, zob. K. Abts, S. Rummens, *Populism versus Democracy*, „Political Studies” 55, 2007, s. 406.

⁹ C. Mudde, *op. cit.*, s. 340.

¹⁰ J.W. Müller, *Co to jest populizm?*, przeł. M. Sutowski, Warszawa 2017, s. 40.

¹¹ Arystoteles, *Polityka*, przeł. L. Piotrowicz, [w:] *idem, Dzieła wszystkie*, t. 1, Warszawa 2003, s. 113.

¹² J.-W. Müller, *op. cit.*, s. 43.

leżności do konkretnego „ugrupowania” decyduje fakt dzielenia wspólnych zasad moralnych, etyki i wartości z partią przez dany podmiot. Populiści jedynie głoszą więc chęć reprezentacji „wszystkich”, a w rzeczywistości reprezentują wybraną grupę. Wskazany wyżej podział w swym nazewnictwie pozostaje jednak o tyle nieoczywisty, że wyłącza (przynajmniej powierzchownie) zarzut dyskryminacji części obywateli. Tak ukryta dyskryminacja pozwala funkcjonować populistom w demokratycznych realiach, za pomocą twierdzenia, że reprezentują suwerena.

Istotny dla wspomnianego podziału jest wysoki stopień idealizacji członków „narodu” i jednoczesna antagonizacja „elit”. Podczas gdy pierwsza grupa składa się ze „zwykłych ludzi”, których potrzeby dostrzegają populiści, druga grupa składa się z „elit” wyzyskujących „zwykłych ludzi”¹³. Populiści w tym układzie demaskują wspomniane „elity”. Warto przy tym zaznaczyć, że populiści jedynie twierdzą, że znają wolę „narodu”, gdyż poznanie jej w pełni jest w praktyce niemożliwe¹⁴. Populiści raczej przekonują „naród”, że to, co robią, jest jego wolą¹⁵. Wykorzystują w tym celu emocjonalne komunikaty, które w ten sposób wydają się bardziej autentyczne niż hasła głoszone przez „elity”.

Autentyczność jest kluczowym elementem w reprezentacji „narodu”, ponieważ pozwala populistom tworzyć więź opartą na wspólnej tożsamości ze swoimi wyborcami. Ta autentyczność jest więc podstawą ostatniego, charakterystycznego dla populizmu fundamentu, który stanowi monopol w reprezentacji. Populizm prowadzi reprezentację „narodu” do pewnego ekstremum. Populiści uznają się bowiem za jedynych, prawowitych i moralnie uprzywilejowanych reprezentantów¹⁶. Stanowią jedność, której przyświeca jeden cel: dobro wspólne¹⁷. Tylko oni bowiem dostrzegają dotąd ignorowany „naród”.

Czy w Polsce można mówić o populizmie?

Poznawszy podstawowe założenia populizmu, warto zadać pytanie: Czy partia rządząca obecnie w Polsce jest władzą populistyczną? Jak słusznie wskazał J.-W. Müller, populiści roszczą sobie prawo do wyłącznej reprezentacji „narodu”, ta jednak musi znaleźć swoje uzasadnienie. Władza musi być bowiem w jakiś sposób powiązana z „narodem”¹⁸. Prawo i Sprawiedliwość zapewniło sobie tę łączność przez prowadzenie tak zwanej polityki tożsamościowej. Jak wskazuje T. McGowan, polityka ta pozwala na przyjęcie własnej tożsamości jako stanowiska politycznego i (tym samym) uznania na tej podstawie wystąpienia zbieżności

¹³ *Ibidem*, s. 44.

¹⁴ *Ibidem*, s. 53.

¹⁵ *Ibidem*, s. 55.

¹⁶ *Ibidem*, s. 40.

¹⁷ *Ibidem*, s. 62.

¹⁸ *Ibidem*, s. 60.

interesów tych, którzy dzielą tę samą tożsamość¹⁹. Prawo i Sprawiedliwość przypisało sobie w tym celu wyłączność na polskość i patriotyzm²⁰, na przykład poprzez noszenie polskiej flagi w klapie marynarki przez polityków PiS czy wspieranie Marszów Niepodległości. Podczas kampanii w 2015 roku PiS często odwoływało się właśnie do szacunku do tradycji, polskości i polskiej historii. Pozostawało to w spójności z poglądami reprezentowanymi przez partię: pravicowymi, konserwatywnymi²¹. Warto jednak zaznaczyć, że PiS prowadzi przy tym rozbudowaną politykę socjalną²². A. Bączkowska wskazuje taki dualizm jako cechę charakterystyczną pravicowego populizmu²³.

PiS odwoływało się do pewnych sentymentów i wrażliwych punktów tożsamości narodowej Polaków, nawiązując do pozytywnych (Cud nad Wisłą, powstanie warszawskie), ale i negatywnych (okupacja nazistowska i komunistyczna) doświadczeń historycznych. Na kanwie takich wartości jak rodzina czy patriotyzm, a także kultu religii i Kościoła partia stała się zaś wyznacznikiem moralności i słuszności²⁴. W ten sposób jednocześnie zjednywała ona wyborców i legitymizowała swoją władzę²⁵. Społeczeństwo wyizolowane przez położenie geopolityczne oraz wydarzenia historyczne i nieprzystosowane do różnorodności i wielokulturowości nie było gotowe na nagłą rewolucję obyczajową i kulturową²⁶ (na przykład pojawianie się odmiennych modeli współżycia). Powrót do tradycji, nauki Kościoła (a zatem i pewnego modelu moralności) oraz patriotyzmu, proponowany przez PiS, stał się naturalnym wyborem w poszukiwaniu elementu stabilizacji²⁷. Warto jednak wskazać na jeszcze jeden skutek tak prowadzonej polityki tożsamościowej — pobudzanie tendencji nacjonalistycznych i chęci „zemsty za krzywdy” w społeczeństwie²⁸.

¹⁹ T. McGowan, *Universality and Identity Politics*, New York 2020, s. 149.

²⁰ Kaczyński: tylko PiS jest w stanie obronić i ocalić polskość, <https://regiony.tvp.pl/42679765/kaczyński-tylko-pis-jest-w-stanie-obronić-i-ocalić-polskość> (dostęp: 13.02.2022).

²¹ Konserwatyzm, często kojarzony jest z religijnością, patriotyzmem, kultem rodziny, obyczajnością.

²² Polega ona na swoistej redystrybucji dóbr.

²³ A. Bączkowska, *Krytyczna analiza dyskursu pravicowo-populistycznego: analiza korpusowa przemówień wyborczych Donalda Trumpa*, [w:] *Autorytarny populizm...*, s. 181.

²⁴ J.-W. Müller, *op. cit.*, s. 40.

²⁵ W. Władyka, *Cztery lata rządów PiS: Polityka historyczna w służbie polityki*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1924522,1,cztery-lata-rzadow-pis-polityka-historyczna-w-slu-zbie-polityki.read> (dostęp: 15.08.2021).

²⁶ M. Drapalska-Grochowicz, *Kilka uwag na tle statusu prawnego związków jedнопłciowych w polskim ustawodawstwie*, „Młody Jurysta” 2019, nr 2, s. 64.

²⁷ J. Tomaszewicz, *Reakcja. Prawicowy populizm jako odpowiedź na wyzwanie imigracji i wielokulturowości*, [w:] *Migranci i mniejszości jako obcy i swoi w przestrzeni polityczno-społecznej*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trościak, Poznań 2019, s. 74–75.

²⁸ M. Rakusa-Suszczewski, „Polityka krzywdy” PiS, „Przegląd Socjologiczny” 2018, nr 2, s. 129.

Populizm musi jednak iść krok dalej i wyselekcjonować swój „naród”. Dlatego partia przyjęła pewien model polskości: tradycyjny, ale nie reprezentowany przez wszystkich obywateli. Przytoczyć można tu głośno komentowaną wypowiedź lidera partii Jarosława Kaczyńskiego podczas jednego z wywiadów: „W Polsce jest taka fatalna tradycja zdrady narodowej. To jest w genach niektórych ludzi, tego najgorszego sortu Polaków. Ten najgorszy sort właśnie w tej chwili jest niesłychanie aktywny, bo czuje się zagrożony”²⁹.

Kampania wyborcza PiS w 2015 roku (ale i retoryka tej partii po objęciu władzy) oparta była, przede wszystkim, na krytyce wcześniej rządzących³⁰. Zawarta w programie analiza działań, które podejmowała poprzednia władza, synonimicznie nazwana „systemem/rządem Tuska”, składała się z szeregu zarzutów, na przykład działanie na szkodę demokracji i społeczeństwa obywatelskiego, elitaryzm i antypaństwowość, ignorowanie racji społeczeństwa³¹. Podobna stygmatyzacja dotknęła członków „establishmentu” (na przykład niektórych sędziów, nauczycieli, lekarzy³²).

Prawicowa wizja kobiecości

Jak zostało to wyżej omówione, PiS kieruje się konserwatywnym systemem wartości, opartym na specyficznych definicjach rodziny, religii i tradycji. Te wartości odnoszą się zaś do innych sfer, które regulują polscy populisci. Istotnym elementem polityki PiS względem praw reprodukcyjnych stało się (mimowolnie) zredefiniowanie pojęcia kobiecości.

Zgodnie z programem partii z 2015 roku podstawą rodziny jest związek mężczyzny i kobiety, a jego fundamentalną funkcją jest prokreacja³³. Obecnie jednak funkcja ta jest coraz gorzej realizowana³⁴, czego skutkiem jest kryzys tradycyjnej rodziny. PiS jako jedną z przyczyn tego kryzysu wskazuje między innymi teorię „gender”³⁵, która kwestionuje role przypisane kobiecie i mężczyźnie, przez co zniechęca ich do zakładania rodziny.

Warto tu zwrócić uwagę na aksjologicznie nacechowane pojęcie tradycyjnej rodziny, użyte w programie. Zgodnie z definicją z *Encyklopedii PWN* tradycją

²⁹ Wywiad z Jarosławem Kaczyńskim, Telewizja Republika, W Punkt. https://www.youtube.com/watch?v=LCK_biZe_KU (dostęp: 30.05.2021).

³⁰ K. Łabędź, *Poglądy i postawy społeczeństwa polskiego sprzyjające „dobrej zmianie”*, [w:] *Współczesne oblicza władzy politycznej — wybrane zagadnienia*, red. M. Rachwał, Poznań 2017, s. 160.

³¹ *Diagnoza. Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości*, 2014, s. 16–44.

³² M. Rakusa-Suszczewski, *op. cit.*, s. 124.

³³ Na jej szczególnie charakter wskazywać może poświęcenie temu zagadnieniu osobnego rozdziału programu.

³⁴ *Diagnoza. Program wyborczy...*, s. 107.

³⁵ Z definicji zawartej w *Encyklopedii PWN*, ‘gender studies’ — interdyscyplinarne studia zajmujące się kulturą i społeczną rolą płci.

są przekazywane z pokolenia na pokolenie treści kulturowe (obyczaje, poglądy, wierzenia, sposoby myślenia i zachowania, normy postępowania itp.)³⁶. To, o jakich obyczajach czy też zwyczajach mowa, może nakreślić wypowiedź ministra edukacji P. Czarnka, który podkreślił, że kobieta zajmująca się swoją karierą nie ma czasu na pełnienie swojej podstawowej funkcji, czyli rodzenie dzieci, czemu winna jest zaś emancypacja „uderzająca w kobiety”³⁷. W podobnym kontekście odniosła się do macierzyństwa również posłanka B. Mazurek, komentując wystąpienie innej posłanki. Sugerowała ona wówczas, że posłanka nie poświęca wystarczającej uwagi swojemu potomstwu³⁸. Minister edukacji odniósł się także do wychowywania dzieci. W głośno komentowanej wypowiedzi zacytował on wypowiedź swojego doradcy dr hab. P. Skrzydlewskiego: dziewczynki powinny być wychowywane w duchu „cnót niewieścich”³⁹. Sam autor wypowiedzi skomentował, że rozumieć przez to należy

godność kobiety, która wynika przede wszystkim z jej człowieczeństwa, ale też z tego, że przez nią przychodzi nowy człowiek na świat i jest przez nią wychowywany. [...] Kobieta jest tą, która w rodzinie odgrywa decydującą rolę⁴⁰.

Zgodnie z wizją PiS wszelkiego rodzaju próby wpływu na tradycję uznawane są za atak⁴¹. Zmiany w „tradycyjnej rodzinie” czy gender studies kwestionują pewien ład, naruszają zatem fundamenty funkcjonowania tradycyjnego, według PiS, społeczeństwa. Można zatem wysnuć tezę, że idee ruchów emancypacyjnych, takich jak feminizm, również nie znajdują zastosowania w przedstawionej wizji kobiecości. Powyższe przykłady wskazują zatem na bardzo patriarchalny wizerunek kobiety, postrzeganej głównie w kontekście macierzyństwa. Wszelkie motywacje niezwiązane z rodzicielstwem (na przykład chęć rozwijania kariery zawodowej) postrzegane są jako odejście od normy i atak na tradycję. Prawicowa wizja kobiety w zasadzie daje kobietom złudne wrażenie wyboru i możliwości samostanowienia. Wszelkie odstępstwa od wybranych wartości w rzeczywistości spotykają się bowiem z wywoływaniem poczucia wstydu i krytyką, jak na

³⁶ Definicja tradycji z *Encyklopedii PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/tradycja;3988578.html> (dostęp: 31.05.2022).

³⁷ *Nowy Minister Edukacji o kobietach: „Próbuje im się wmówić, że nie są powołane do rodzenia dzieci”*, <https://www.youtube.com/watch?v=B3UsFUfebKo> (dostęp: 11.06.2021).

³⁸ „Zajmij się dziećmi, kobieto”. „Patrz mi w oczy, Asia”. „Z kobietą kończy się przyjemnie”. *Męskie chamstwo w parlamencie*, <https://oko.press/zajmij-sie-dzieciami-kobieto-patrz-mi-oczy-asia-kobieta-konczy-sie-przyjemnie-meskie-chamstwo-parlamencie/> (dostęp: 10.12.2021).

³⁹ *Czarnek o „właściwym wychowaniu kobiet”: My genderowcami nie jesteśmy*, <https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/8208442,przemyslaw-czarnek-wychowanie-kobiet-gender.html> (dostęp: 15.12.2021).

⁴⁰ „Cnoty niewieście”. *Doradca ministra Czarnka komentuje swoją wypowiedź*, <https://www.rp.pl/edukacja/art24971-cnoty-niewiescie-doradca-ministra-czarnka-komentuje-swoja-wypowiedz> (dostęp: 15.12.2021).

⁴¹ *Diagnoza. Program wyborczy...*, s. 26.

przykład, we wskazanej wyżej wypowiedzi ministra edukacji, napiętnowanie decyzji o nieposiadaniu potomstwa i rozwoju kariery.

Prawa reprodukcyjne w polityce populistów — redefinicja praw kobiet

Strategia PiS względem praw kobiet prowadzona była według schematu „populistycznej polityki praw człowieka”. Ta oparta jest na marginalizacji „słabszej” mniejszości i nierównej dystrybucji praw⁴². Polega ona na wybiórczej ochronie (opartej na konkretnym systemie wartości) poprzez na przykład odpowiednie prowadzenie polityki socjalnej (i tym samym wspieranie socjalnych praw człowieka)⁴³, przy jednoczesnym naruszaniu innych praw pośrednio, na przykład poprzez ograniczenie dostępu do określonych świadczeń, zmianę wykładni przepisów czy tworzenie swego rodzaju ostracyzmu społecznego względem „nie-członków narodu”⁴⁴. Paradoksalnie pogwałceniu ulega zatem postulat powszechności oraz uniwersalności ochrony praw człowieka.

Odnosząc to do praw reprodukcyjnych, warto podkreślić, że nie wszyscy przestrzegają prawa reprodukcyjne w kategorii „praw”, a terminologią tą posługuje się jedynie pewna grupa stanowiąca mniejszość. Taka sytuacja implikuje niejako możliwość naruszania tych praw przez PiS. Środowiska feministyczne i lewicowe dążące do liberalizacji praw reprodukcyjnych kobiet stanowią bowiem zagrożenie dla tradycji. Spotkają się zatem z krytyką (a nawet z faktyczną przemocą ze strony środowisk nacjonalistycznych⁴⁵).

Populiści tworzą zatem nową politykę praw kobiet⁴⁶ opartą na konkretnej wizji kobiecości. Polityka ta cechuje się brakiem pluralizmu i dyskryminacją ze względu na jeden konkretny schemat aksjologiczny. Podparci moralnym monopolem na reprezentację narodu populiści decydują, które prawa zasługują na ochronę. Podlegają jej bowiem prawa kobiet związane z macierzyństwem. Można wskazać tu na szeroką ochronę praw socjalnych wprowadzoną przez PiS (na przykład najgłośniejszy program „Rodzina 500+”).

⁴² Zob. K. Kocemba, M. Stambulski, *Populizm a polityka praw człowieka*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 31, 2020.

⁴³ *Ibidem*, s. 153.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ L. Frelich, *Bojówki narodowców z nożami, pałkami i gazem zaatakowały protestujące wrocławianki. Pobily relacjonujące protest dziennikarki „Wyborczej”*, <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,26453180,bojowka-narodowcow-atakujecie-protestujace-wroclawianki-pobila.html> (dostęp: 19.08.2021).

⁴⁶ E. Hyży, *Prawa kobiet jako prawa człowieka*, [w:] *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, red. P. Chudzicka-Dudzik, E. Durys, Łódź 2014, s. 56.

Wprowadzone zmiany

Ograniczenia w zakresie praw reprodukcyjnych nie miały bezpośredniego charakteru, a przybrały raczej postać „utrudniania” w dostępie do pewnych praw. Pierwszą zmianą było zakończenie programu refundowania przez państwo leczenia niepłodności za pomocą tak zwanej procedury zapłodnienia pozaustrojowego (*in vitro*)⁴⁷. Zgodnie bowiem ze stanowiskiem ówczesnego ministra zdrowia K. Radziwiłła finansowanie takiej procedury przez państwo było kontrowersyjne pod względem etycznym⁴⁸. Działania te były szczególnie ważne w związku z istnieniem tak zwanej klauzuli sumienia⁴⁹. Kolejne zmiany dotyczyły wprowadzenia antykoncepcji postkoitalnej⁵⁰ na receptę⁵¹. Nie prowadziło to wprawdzie do ograniczeń wprost (bo uzyskanie tych środków nadal było możliwe), w praktyce jednak, jeśli wziąć pod uwagę specyfikę omawianego środka, powodowało to realne ograniczenie. Środki te dla swej skuteczności muszą być przyjęte przez kobietę w odpowiednim czasie po stosunku bez antykoncepcji. Politycy zaś argumentowali takie zmiany niewielką roztropnością w zakresie zażywania takich specyfików przez młode kobiety oraz tym, że tabletki takie są środkami wczesnoporonnymi⁵². Podjęta została również próba ograniczenia dostępu do edukacji seksualnej, która w projekcie obywatelskim „Stop pedofilii”, będącym *de facto* nowelizacją kodeksu karnego, została przedstawiona jako „seksualizacja dzieci”⁵³. Podobne zainteresowanie wzbudziło również rozpoczęcie prac nad wypowiedzeniem konwencji stambulskiej dotyczącej przeciwdziałania przemocy domowej⁵⁴. Co prawda ostatnie ze wspomnianych zmian zakończyły się niepowodzeniem, ale należy wskazać, że samo podjęcie tego tematu w Sejmie było pewnym symbolem. W momencie pisania tego artykułu wystąpiono z nowym pomysłem wprowadzenia rejestru ciąży⁵⁵.

⁴⁷ *In vitro: to już koniec rządowego programu*, <https://www.rynekzdrowia.pl/Polityka-zdrowotna/In-vitro-to-juz-koniec-rzadowego-programu,163358,14.html> (dostęp: 12.06.2021).

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Art. 39, ustawa z dnia 5 grudnia 1996 roku o zawodach lekarza i lekarza dentystry (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 790).

⁵⁰ Forma antykoncepcji opóźniająca owulację i w efekcie uniemożliwiająca zagnieżdżenie się komórki jajowej, Zob. *Practice Bulletin No. 152: Emergency Contraception*. „Obstet Gynecol” 126, 2015, nr 3, s. e2.

⁵¹ *Sejm: Pigulka „dzień po” na receptę*, <https://www.rp.pl/Zdrowie/305259798-Sejm-Pigulka-dzien-po-na-recepte.html> (dostęp: 12.06.2021).

⁵² WHO (Światowa Organizacja Zdrowia) wskazała, że tabletki „dzień po” (*emergency contraception*) nie jest środkiem wczesnoporonnym. Jej zażycie nie przerywa bowiem ciąży.

⁵³ *Nie ma zgody na seksualizację dzieci*, <https://wiadomosci.tvp.pl/44001931/nie-ma-zgody-na-seksualizacje-dzieci> (dostęp: 10.12.2021).

⁵⁴ *Wypowiedzenie konwencji stambulskiej. Projekt skierowany do pracy w komisjach*, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8131833,wypowiedzenie-konwencji-stambulskiej-projekt-skierowany-do-pracy-w-komisjach.html> (dostęp: 10.12.2021).

⁵⁵ *Europarlament. Debata o polskim rejestrze ciąży*, <https://www.dw.com/pl/europarlament-debata-o-polskim-rejestrze-ci%C4%85%C5%BC/a-60138502> (dostęp: 18.12.2021).

W 2016 roku przedstawiciele komitetu „Stop Aborcji”, wspierani przez prawników z organizacji Ordo Iuris, wystąpili z inicjatywą ustawowego zakazu aborcji. Projekt miał charakter obywatelski i podpisało się pod nim 450 tys. osób⁵⁶. Miał on na celu wprowadzenie zakazu aborcji oraz ochronę rodzin dzieci z niepełnosprawnością⁵⁷. Proponowane zmiany doprowadziły jednak do protestów w całym kraju⁵⁸. W związku z tym projektem w 2019 roku do Trybunału Konstytucyjnego złożony został wniosek o zbadanie konstytucyjności przesłanki aborcji zawartej w art. 4a ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 7 stycznia 1993 roku o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁵⁹. Wnioskodawcami (jak wskazywał na to wpis posła P. Uścińskiego na Twitterze)⁶⁰ byli zarówno członkowie PiS, jak i partii Konfederacja, w liczbie 119 posłów. We wniosku wskazali oni na naruszenie przez przesłankę usunięcia ciąży z powodu wad letalnych płodu poszanowania i ochrony godności człowieka oraz naruszenie konstytucyjnie chronionej wartości — życia⁶¹. Wnioskodawcy podkreślali, że ludzkie życie nie podlega wartościowaniu i zarzucali podłoże eugeniczne tej przesłanki⁶².

Orzeczenie w tej sprawie zapadło 22 października 2020 roku. W orzeczeniu wielokrotnie poruszano kwestię tak zwanej klauzuli limitacyjnej ograniczenia praw. Zgodnie z art. 31 ust. 3 Konstytucji ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie i wynika to ze wskazanych w przepisie przesłanek. Przy czym ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw. Wydaje się, że Trybunał takiego „konfliktu” dóbr nie odnalazł. Wskazał on bowiem, że możliwe jest, co prawda, wystąpienie zagrożenia życia lub zdrowia matki w sytuacji nieuleczalnej wady płodu, ale omawiana przesłanka nie nawiązuje do takiego zagrożenia jako warunku przerwania ciąży (warto przy tym zauważyć, że sama ustawa nie posługuje się pojęciem „matki”, a używa terminu „kobieta”). Poza rozważaniami pozostały naruszenia innych praw kobiet zarówno w zakresie europejskiej konwencji praw człowieka⁶³, jak i konstytucyjnie

⁵⁶ *Projekt całkowitego zakazu aborcji już w Sejmie. Prawie pół miliona podpisów*, <https://tvn24.pl/polska/projekt-calkowitego-zakazu-aborcji-juz-w-sejmie-prawie-pol-miliona-podpisow-ra658703> (dostęp: 14.12.2021).

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Zob. J. Ramme, C. Snochowska-Gonzalez, *Nie/zwykle kobiety. Populizm prawicy, wola ludu a kobiece suweren*, [w:] *Bunt kobiet. Czarne Protesty i Strajki Kobiet*, red. E. Korolczuk, B. Kowalska, J. Ramme, C. Snochowska-Gonzalez, Gdańsk 2019, s. 85.

⁵⁹ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 roku o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78).

⁶⁰ <https://twitter.com/PiotrUscinski/status/1209100690364272641?s=20> (dostęp: 11.06.2021).

⁶¹ Wyrok TK z 22 października 2020 roku, K 1/20, OTK-A 2021, nr 1, LEX nr 3071397.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 roku, zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).

chronionych wartości: godności, życia, zdrowia, wolności od tortur, wolności od dyskryminacji. Dobra i prawa te należy bowiem odnieść nie tylko do okresu ciąży, ale i sytuacji po porodzie.

Strategiczna litygacja i retoryka — narzędzia zmian praw reprodukcyjnych

Populiści zajmują się często tematami, które cieszą się dużym zainteresowaniem społecznym i budzą duże kontrowersje⁶⁴. Takim tematem stały się właśnie prawa reprodukcyjne, a szczególnie aborcja. Podczas analizy sposobu wprowadzania zmian warto zwrócić uwagę na geopolityczne uwarunkowania Polski. Jako jedno z państw członkowskich Unii Europejskiej Polska nie może bezpośrednio naruszać praw człowieka bez konsekwencji w stosunkach międzynarodowych⁶⁵. Przystępując bowiem do Unii, Polska zgodziła się na przestrzeganie postanowień aktów prawa pierwotnego i zapisanych w nich wartości. Tak więc polscy populiści lawirują na granicy naruszeń, z jednej strony zachowując pewien wizerunek, a z drugiej strony forsując swoją politykę za pomocą retoryki i strategicznej litygacji. Stanowią one w zasadzie dwa etapy działań partii

Mimo że społeczeństwo polskie było już podzielone, to właśnie działania populistów niejako pogłębiły te podziały. Zmiany w zakresie praw reprodukcyjnych były bezpośrednim następstwem wykorzystywanej przez PiS terminologii. PiS posługiwało się hasłami, które niosły duży ładunek emocjonalny, a przy tym pozostawały chwytliwe⁶⁶. Używanie w dyskusji o prawach reprodukcyjnych takich wyrażen jak „pigulka śmierci” czy „przesłanka eugeniczna”⁶⁷ prowadziło do zniekształcenia poznawczego i silnie oddziaływało na nastawienie publiki względem tematu aborcji. Takie działanie oddzieliło autonomię cielesną (z ang. *body autonomy*) kobiet od kategorii „prawa do”. Znacznie ułatwiło to przeforsowanie jawnej dyskryminacji. Jak wskazuje bowiem J. Waldron w *Prawach*, określenie „prawo do” oznacza, że inni nie mogą tego prawa naruszać, że chronione są pewne interesy prawne i jednostka może się na nie powoływać, a więc prawo stanowi pewien tytuł legitymujący roszczenia⁶⁸. Odnoszenie się w związku z tym

⁶⁴ T. Nowak, *Demagogia i populistyczna propaganda w przekazie publicznym polskich partii opcji narodowo-prawicowej*, [w:] *Autorytarny populizm...*, s. 150.

⁶⁵ K. Kocemba, M. Stambulski, *op. cit.*, s. 153.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 150.

⁶⁷ Warto przy tym wskazać na nazewnictwo używane przez polityków prawicowych, którzy nazywają te przesłankę „eugeniczną”, co implikuje negatywne konotacje. Eugenika kojarzona jest bowiem często z tak zwaną eugeniką liberalną, opierającą się na modyfikacji genetycznej prowadzącej do dowolnego kształtowania cech zarodka. Zob. A. Miętek, *Przeciw eugenicie liberalnej*, „Dialogi Polityczne. Polityka — Filozofia — Społeczeństwo — Prawo” 2008, nr 10, s. 86–87.

⁶⁸ J. Waldron, *Rights*, [w:] *A companion to contemporary political philosophy*, red. R.E. Goodin, P. Pettit, T.W.M. Pogge, Oxford 2007, s. 746.

do aborcji w kontekście „prawa do” oznaczałoby, po pierwsze, przyznanie, że kobieta powinna mieć swobodę nim rozporządzania, po drugie, że ewentualnie należy stosować konstytucyjne standardy jego ograniczania i, po trzecie, że partia, nakładając w inny sposób ograniczenia, działa bezprawnie. Znacznie łatwiej jest więc nie odwoływać się do tej nomenklatury w momencie „wartościowania” podmiotów ochrony.

W związku z tym, że polityka PiS silnie korelowała z wartościami Kościoła, równie mocno w zmiany zaangażowały się prokościelne grupy interesu⁶⁹. Szczególnie widoczny był wpływ instytucji pro life oraz NGO — Ordo Iuris. Organizacja podejmowała wcześniej działania takie jak przygotowanie tak zwanych „rodzicielskich oświadczeń wychowawczych”⁷⁰ czy powołanie Centrum Wolności Religijnej⁷¹, co wskazywało na poparcie dla tradycyjnych, konserwatywnych i katolickich wartości. Organizacja występowała na przykład w cywilnych sporach kierowców furgonetek pro life, którzy publicznie pokazywali drastyczne ilustracje i zdjęcia dotyczące aborcji⁷². Siłą Ordo Iuris stał się fakt, że wprowadzało ono do dyskursu publicznego bardzo aksjologicznie nacechowaną retorykę, a jednocześnie zachowywało pewną niezależność — nie jest bowiem organizacją polityczną czy rządową. NGO pośredniczą bowiem w kontaktach obywatel–władza, stanowią głównie narzędzie oddziaływania na społeczeństwo i jego nastawienie do społecznych problemów⁷³. Można powiedzieć, że Ordo Iuris stało się amplifikatorem retoryki PiS. Partia bowiem nie działała własnymi rękami, przez co zachowywała pewną autentyczność.

Orzeczenie Trybunału stało się zaś naturalnym kolejnym krokiem. Zmiany na poziomie konstytucyjnym stanowią bowiem niejako sztandar populistów⁷⁴. Ruchy populistyczne dostrzegły w nich sposób na dokonywanie systemowych zmian bez podejmowania drastycznych kroków⁷⁵. Orzeczenie nie było typowym przykładem strategicznej litygacji, jednak realizowało cel, jakiemu służy tego typu orzeczenia. Strategiczna litygacja jest zjawiskiem polegającym na podejmowaniu

⁶⁹ K. Kowalczyk, *Wpływ prokościelnych grup interesu na ustawodawstwo. Casus regulacji antyaborcyjnych w Sejmie VIII kadencji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia” 26, 2019, nr 1, s. 97.

⁷⁰ *Ordo Iuris oferuje wsparcie prawne i procesowe dla rodziców*, <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/ordo-iuris-oferuje-wsparcie-prawne-i-procesowe-dla-rodzicow> (dostęp: 12.06.2021).

⁷¹ *Przeciwko dyskryminacji chrześcijan — Centrum Wolności Religijnej Ordo Iuris*, <https://ordoiuris.pl/wolnosc-sumienia/przeciwno-dyskryminacji-chrzescijan-centrum-wolnosci-religijnej-ordo-iuris> (dostęp: 12.06.2021).

⁷² *Ordo Iuris w obronie działaczy pro-life. Zwycięstwa w dwóch kolejnych sprawach*, <https://ordoiuris.pl/ochrona-zycia/ordo-iuris-w-obronie-dzialaczy-pro-life-zwyciestwa-w-dwoch-kolejnych-sprawach> (dostęp: 28.08.2021).

⁷³ G. Makowski, *NGO do polityki? Organizacje już w niej są!*, <https://publicystyka.ngo.pl/ngo-do-polityki-organizacje-juz-w-niej-sa> (dostęp: 9.06.2021).

⁷⁴ M. Stambulski, *Populizm a konstytucjonalizm*, [w:] *Nowy konstytucjonalizm...*, s. 54

⁷⁵ *Ibidem*.

postępowań sądowych w interesie publicznym celem dokonania zmian systemowych w prawie. Dostrzegalna jest ona częściej w systemie *common law*, gdzie istnieje już podobne rozwiązanie, tak zwany precedens, jednakże znajduje ona coraz częściej swoje zastosowanie także w systemie *civil law*. Takie działania umożliwia, przewidziana w tytule III kodeksu postępowania cywilnego⁷⁶, aktywność organizacji pozarządowych. Te mogą bowiem wytaczać powództwa oraz wstępować do toczącego się postępowania w określonym „interesie społecznym” powiązonym z ich działalnością statutową. Przedmiotem orzeczeń są zazwyczaj kwestie stanowiące fundament sporów społecznych. Do zmian dochodzi poprzez przełomową wykładnię przepisów lub, jak w analizowanym przykładzie, przez uznanie praw za niezgodne z wartościami konstytucyjnymi.

Można zauważyć tendencję do używania przez populistów strategicznej litygacji jako narzędzia polityki wykluczenia⁷⁷. Populiści we współpracy z organizacjami pozarządowymi mogą za jej pomocą redystrybuować prawa, a jednocześnie skutecznie odpiierać zarzut dyskryminacji. W końcu przecież nie wprowadzają ograniczeń wprost. Orzeczenie, które zapadło w sprawie aborcji, nie stanowiło *de facto* zmiany prawa konstytucyjnego, a jedynie zmieniało wykładnię przepisów zawartych w konstytucji. Uznanie przesłanki wad letalnych za niekonstytucyjną miało jednak realny wpływ na prawo i zmniejszyło liczbę przesłanek dopuszczalności aborcji. Zatem wyrok w sprawie nie doprowadził do całkowitego zakazu aborcji, ale znacznie ograniczył to prawo. Ponadto, wyrok nie penalizował działań kobiety, a lekarzy, którzy obecnie za wykonanie takiego zabiegu ponoszą odpowiedzialność karną na podstawie art. 152 kodeksu karnego. W związku z tym wyrok TK może mieć „efekt mrożący” względem wykonujących zabieg⁷⁸.

Wyrokowi Trybunału, motywowanemu ochroną prawa do życia, paradoksalnie zarzucić można, że sam naruszył to prawo. W związku z tym w 2021 roku z inicjatywy organizacji FEDERA (Federacja na Rzecz Ochrony Kobiet i Planowania Ro-

⁷⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1575 z późn. zm.).

⁷⁷ Trybunał jest jednak organem sądowniczym, apolitycznym, jak można więc uznać go za narzędzie polityki? Trybunał nigdy nie pozostawał wolny od wpływu politycznego (przez sposób jego powoływania). Jednakże w sprawie aborcji skład sądu pozostawał jeszcze bardziej „specyficzny”, na co wskazał w zdaniu odrębnym sam członek jego składu — sędzia L. Kieres. W składzie TK zasiadali bowiem byli politycy partii — K. Pawłowicz i S. Piotrowicz (znani z konserwatywnych, ale i kontrowersyjnych poglądów). Ponadto, dyskusja wokół składu Trybunału istnieje już od 2015 roku — to jest od czasu powołania pięciu sędziów, zwanych przez część doktryny „dublerami”.

⁷⁸ W momencie pisania tego artykułu pojawiły się już udokumentowane przypadki odmowy wykonania zabiegu przerwania ciąży przez lekarzy, zob. <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34,939,28042311,protesty-dla-agnieszki-kolejnej-ofiary-zakazu-aborcji-w-polsce.html> (dostęp: 18.03.2022) lub <https://federa.org.pl/stanowisko-ws-oswiadczenia-szpitala-w-bialymstoku/> (dostęp: 17.03.2022).

dziny) do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPCZ) skierowane zostały skargi przeciwko Polsce, dotyczące wyroku Trybunału. W skargach tych (na przykład *K.C. przeciwko Polsce*⁷⁹) polskie obywatelki zarzucały wyrokowi naruszenie poszanowania życia prywatnego i rodzinnego oraz naruszenie zakazu tortur (naruszenie zatem art. 8 i 3 EKPCZ⁸⁰). Jak wskazuje zaś wpis na stronie internetowej organizacji FEDERA, dwanaście ze złożonych skarg przyjętych zostało do rozpoznania przez ETPCZ⁸¹. Strona polska wezwana została do zajęcia stanowiska w przedmiocie wniesionych skarg w lipcu zeszłego roku. Mimo wyznaczenia terminu na dzień 31 września 2021 roku do dziś nie ustosunkowała się ona do notyfikacji wystosowanej przez ETPCZ.

Wnioski

Strategiczna litygacja w omawianym przypadku stała się niejako mieczem obosiecznym. W imię rozszerzenia ochrony praw płodu w zasadzie nie tylko pozbawiono kobiety prawa do aborcji, lecz także (jak wskazują skargi wniesione do ETPCZ) naruszono ich prawa człowieka (na przykład wolność od tortur). Sposób zaś, w jaki dokonano redystrybucji, stanowił konsekwencję prowadzonej przez PiS retoryki podziałów. Tworzenie bowiem poczucia krzywdy w społeczeństwie prowadzi do tak zwanej „negatywnej solidarności”⁸², która niejednokrotnie przeradza się we wspólną frustrację. T.S. Markiewka, posługując się przykładem wyborców populisty D. Trumpa, wskazał, że jego wyborcy mają „skłonność do szukania kozłów ofiarnych — prostych rozwiązań, a nie systemowej zmiany”⁸³. Trudno nie odnaleźć w tym przykładzie nawiązania do polskiej sytuacji. Wskazanie przez PiS „elity” winnej niepowodzeniu „narodu” nieuchronnie prowadzi bowiem do chęci odwetu. Wszelkie „zmiany” w takiej sytuacji polegają na odebraniu praw „elicie”, a nie polepszeniu własnej sytuacji⁸⁴. Tak właśnie stało się w przypadku aborcji. Ocena słuszności postulatu ochrony życia nie jest przedmiotem tego artykułu, jednak można odnieść wrażenie, że postulat ten służył jedynie jako fasada realizacji faktycznych celów, to jest ograniczenia praw kobiet.

⁷⁹ *K.C. przeciwko Polsce* oraz trzy pozostałe skargi, numer identyfikacyjny skarg: 3639/21; 4188/21; 5876/21; 6030/21, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211179> (dostęp: 13.02.2022).

⁸⁰ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 roku, zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).

⁸¹ *Europejski Trybunał Praw Człowieka zajmie się skargami Polek na zakaz aborcji*, <https://federa.org.pl/etpcz-zajmie-sie-skargami-polek/> (dostęp: 13.02.2022).

⁸² T.S. Markiewka, *Gniew*, Wołowiec 2020, s. 50.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

Bibliografia

- Abts K., Rummens S., *Populism versus Democracy*, „Political Studies” 55, 2007.
- Arystoteles, *Polityka*, przeł. L. Piotrowicz, [w:] *idem, Dzieła wszystkie*, t. 1, Warszawa 2003.
- Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017.
- Bączkowska A., *Krytyczna analiza dyskursu prawicowo-populistycznego: analiza korpusowa przemówień wyborczych Donalda Trumpa*, [w:] *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017.
- Ciążela A., *Czy tylko demagogia? Intelktualne i edukacyjne konteksty sukcesów prawicowego populizmu w Europie i USA*, [w:] *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017.
- Drapalska-Grochowicz M., *Kilka uwag na tle statusu prawnego związków jedнопłciowych w polskim ustawodawstwie*, „Młody Jurysta” 2019, nr 2.
- Galston W.A., *The Populist Challenge to Liberal Democracy*, „Journal of Democracy” 29, 2018, nr 2.
- Hyży E., *Prawa kobiet jako prawa człowieka*, [w:] *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, red. P. Chudzicka-Dudzik, E. Durys, Łódź 2014.
- Kocemba K., Stambulski M., *Populizm a polityka praw człowieka*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 31, 2020.
- Kowalczyk K., *Wpływ prokościelnych grup interesu na ustawodawstwo. Casus regulacji antyaborcyjnych w Sejmie VIII kadencji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia” 26, 2019, nr 1.
- Łabędź K., *Poglądy i postawy społeczeństwa polskiego sprzyjające „dobrej zmianie”*, [w:] *Współczesne oblicza władzy politycznej. Wybrane zagadnienia*, red. M. Rachwał, Poznań 2017.
- Markiewka T.S., *Gniew*, Wołowiec 2020.
- McGowan T., *Universality and Identity Politics*, New York 2020.
- Miętek A., *Przeciw eugenicie liberalnej*, „Dialogi Polityczne. Polityka — Filozofia — Społeczeństwo — Prawo” 2008, nr 10.
- Mudde C., *Populistyczny Zeitgeist*, [w:] *Populizm*, red. O. Wysocka, Warszawa 2010.
- Müller J.-W., *Co to jest populizm?* przeł. M. Sutowski, Warszawa 2017.
- Nowak T., *Demagogia i populistyczna propaganda w przekazie publicznym polskich partii opcji narodowo-prawicowej*, [w:] *Autorytarny populizm w XXI wieku. Krytyczna rekonstrukcja*, red. F. Pierzchalski, B. Rydliński, Warszawa 2017.
- Practice Bulletin No. 152: Emergency Contraception*, „Obstet Gynecol” 126, 2015, nr 3.
- Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości, 2014.
- Rakusa-Suszczewski M., „*Polityka krzywdy*” PiS, „Przegląd Socjologiczny” 2018, nr 2.
- Ramme J., Snochowska-Gonzalez C., *Nie/zwykle kobiety. Populizm prawicy, wola ludu a kobiecy suweren*, [w:] *Bunt kobiet. Czarne Protesty i Strajki Kobiet*, red. E. Korolczuk, B. Kowalska, J. Ramme, C. Snochowska-Gonzalez, Gdańsk 2019.
- Stambulski M., *Populizm a konstytucjonalizm*, [w:] *Nowy konstytucjonalizm. Polityczność, tożsamość, sfera publiczna*, red. A. Czarnota, M. Paździora, M. Stambulski, Warszawa 2021.
- Tomasiewicz J., *Reakcja. Prawicowy populizm jako odpowiedź na wyzwanie imigracji i wielokulturowości*, [w:] *Migranci i mniejszości jako obcy i swoi w przestrzeni polityczno-społecznej*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak, Poznań 2019.
- Waldron J., *Rights*, [w:] *A companion to contemporary political philosophy*, red. R.E. Goodin, P. Pettit, T.W.M. Pogge, Oxford 2007.

Akty prawne i orzeczenia

- K.C. przeciwko Polsce* oraz 3 pozostałe skargi, numer identyfikacyjny skarg: 3639/21; 4188/21; 5876/21; 6030/21, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211179>.
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 roku, zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).
- Obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy z dnia 7 stycznia 1993 roku o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku — Kodeks karny.
- Traktat o Unii Europejskiej, Dz.U.2004.90.864/30.
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1575 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 roku o zawodach lekarza i lekarza dentysty (tekst jedn. Dz.U. z 2021 r. poz. 790).
- Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 roku o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 1993 r. Nr 17 poz. 78).
- Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 roku o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2018 r. poz. 3).
- Wyrok TK z 22 października 2020 roku, K 1/20, OTK-A 2021, nr 1, LEX nr 3071397.

Źródła internetowe

- „Cnoty niewieście”. *Doradca ministra Czarńka komentuje swoją wypowiedź*, <https://www.rp.pl/edukacja/art24971-cnoty-niewiescie-doradca-ministra-czarńka-komentuje-swoja-wypowiedz>.
- Czarnek o „właściwym wychowaniu kobiet”: *My genderowcami nie jesteśmy*, <https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/8208442,przemyslaw-czarnek-wychowanie-kobiet-gender.html>.
- Czerwińska: *Feministki krzywdzą tym kobiety. Odbierają prawo głosu mężczyznom*, <https://www.tvp.info/50605247/czerwinska-feministki-pod-pozorem-walki-o-prawa-kobiet-odbieraja-glos-mezczyznom-i-zdejmuja-z-nich-odpowiedzialnosc>.
- Europarlament. *Debata o polskim rejestrze ciąż*, <https://www.dw.com/pl/europarlament-debata-o-polskim-rejestrze-ci%C4%85%C5%BC/a-60138502>.
- Europejski Trybunał Praw Człowieka *zajmie się skargami Polek na zakaz aborcji*, <https://federa.org.pl/etpcz-zajmie-sie-skargami-polek/>.
- Frelich L., *Bojówki narodowców z nożami, pałkami i gazem zaatakowały protestujące wrocławianki. Pobily relacjonujące protest dziennikarki „Wyborczej”*, <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,26453180,bojowka-narodowcow-atakuje-protestujace-wroclawianki-pobila.html>.
- In vitro: to już koniec rządowego programu*, <https://www.rynekzdrowia.pl/Polityka-zdrowotna/In-vitro-to-juz-koniec-rzadowego-programu,163358,14.html>.
- Jarosław Kaczyński: *Każdy średnio rozgarnięty człowiek może sobie załatwić aborcję za granicą*, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,27117600,jaroslaw-kaczynski-kazdy-srednio-rozgarniety-czlowiek-moze.html>.
- Kaczyński: *tylko PiS jest w stanie obronić i ocalić polskość*, <https://regiony.tvp.pl/42679765/ka-czynski-tylko-pis-jest-w-stanie-obronic-i-ocalic-polskosc>.
- Makowski G., *NGO do polityki? Organizacje już w niej są!*, <https://publicystyka.ngo.pl/ngo-do-polityki-organizacje-juz-w-niej-sa>.

Nie ma zgody na seksualizację dzieci, <https://wiadomosci.tvp.pl/44001931/nie-ma-zgody-na-seksualizacje-dzieci>.

Nowy Minister Edukacji o kobietach: „Próbuje im się wmówić, że nie są powołane do rodzenia dzieci”, <https://www.youtube.com/watch?v=B3UsFUfebKo>.

Ordo Iuris oferuje wsparcie prawne i procesowe dla rodziców, <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/ordo-iuris-oferuje-wsparcie-prawne-i-procesowe-dla-rodzicow>.

Ordo Iuris w obronie działaczy pro-life. Zwycięstwa w dwóch kolejnych sprawach, <https://ordoiuris.pl/ochrona-zycia/ordo-iuris-w-obronie-dzialaczy-pro-life-zwyciestwa-w-dwoch-kolejnych-sprawach>.

Pacewicz K., PiS spełnia definicję partii populistycznej prawie w całości. Czarne chmury nad Polską, <https://oko.press/pis-spelnia-definicje-partii-populistycznej-prawie-w-calosci-czarne-chmury-nad-polska/>.

Projekt całkowitego zakazu aborcji już w Sejmie. Prawie pół miliona podpisów, <https://tvn24.pl/polska/projekt-calkowitego-zakazu-aborcji-juz-w-sejmie-prawie-pol-miliona-podpisow-ra658703>.

Przeciwko dyskryminacji chrześcijan — Centrum Wolności Religijnej Ordo Iuris, <https://ordoiuris.pl/wolnosc-sumienia/przeciwko-dyskryminacji-chrzciscijan-centrum-wolnosci-religijnej-ordo-iuris>.

Radziwiłł o programie prokreacyjnym: Pierwsi pacjenci będą przyjmowani jeszcze w tym roku, <https://serwisy.gazetaprawna.pl/zdrowie/artykuly/988732.radziwill-o-programie-prokreacyjnym-pierwsi-pacjenci-beda-przyjmowani-jeszcze-w-tym-roku.html>.

Sejm: Pigulka „dzień po” na receptę, <https://www.rp.pl/Zdrowie/305259798-Sejm-Pigulka-dzien-po-na-recepte.html>.

W kwestii ochrony życia nienarodzonych nie można poprzestać na obecnym kompromisie — podkreśla komunikat Prezydium Konferencji Episkopatu Polski, który został odczytany w niedzielę w kościołach w związku z Dniem Świętości Życia, <https://www.tvp.info/24732372/biskupi-za-calkowitym-zakazem-aborcji>.

Władyka W., Cztery lata rządów PiS: Polityka historyczna w służbie polityki, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1924522,1,cztery-lata-rzadow-pis-polityka-historyczna-w-sluzbie-polityki.read>.

Wypowiedzenie konwencji stambulskiej. Projekt skierowany do pracy w komisjach, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8131833.wypowiedzenie-konwencji-stambulskiej-projekt-skierowany-do-pracy-w-komisjach.html>.

Wywiad z Jarosławem Kaczyńskim, Telewizja Republika, W Punkt, https://www.youtube.com/watch?v=LCK_biZe_KU.

„Zajmij się dziećmi, kobieto”. „Patrz mi w oczy, Asia”. „Z kobietą kończy się przyjemnie”. Męskie chamstwo w parlamencie, <https://oko.press/zajmij-sie-dziecmi-kobieto-patrz-mi-oczy-asia-kobieta-konczy-sie-przyjemnie-meskie-chamstwo-parlamencie/>.

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/tradycja;3988578.html>.

<https://twitter.com/PiotrUscinski/status/1209100690364272641?s=20>.